

УДК 929Шевченко+929Костомаров

Т. А. КЛИМЕНКО*

ПОСТАТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В ЖИТТІ МИКОЛИ КОСТОМАРОВА

У статті висвітлено основні віхи життя та діяльності двох непересічних постатей, гордості українського народу – Тараса Шевченка та Миколи Костомарова. Показано їх внесок у розвиток української державності.

Ключові слова: суспільство; реформи; братство; свобода.

“Як про людину можу сказати, що знаю його, як особистість бездоганно чесну, що глибоко любить свій народ та його мову, але без фанатичної неприязні до всього чужого”, – такими словами закінчив свої “Спомини про Шевченка”¹ видатний український і російський історик, поет-романтик, мислитель, громадсько-політичний і культурний діяч, етнограф, фольклорист, член-кореспондент Петербурзької академії наук Микола Іванович Костомаров.

Хоча долі видатних постатей Тараса Шевченка та Миколи Костомарова були несхожими, проте певні етапи їх життя дивували схожими поворотами і моментами в розумінні відчуття духу часу, що насував неминуче скасування кріпацтва та інших реформ. І сам М. Костомаров наголошував на тому, що багато в чому його “доля була однаковою з Шевченковою”.

Характерною ознакою другої половини ХІХ ст. було протистояння нового та прогресивного, що з’явилося у тодішньому суспільстві, відбувався подальший розвиток української культури. На вимогу часу відбувалось реформування системи освіти. Створювались двокласні школи, повітові училища, відкривались реальні (середні) навчальні заклади.

Українські університети – Харківський, Київський, Одеський стали центрами наукової думки. Створювались відомі наукові школи, лідерами яких були провідні вчені. Історична наука набула великого розвитку. Погляди на історію викладали в своїх працях і творах Т. Шевченко, І. Франко, С. Подолинський, П. Грабовський, Леся Українка, Д. Багалій, О. Лазаревський, О. Єфименко. У своїх ґрунтовних працях про розвиток історичного процесу України і Росії: “Богдан Хмельницький”, “Боротьба українських козаків з Польщею в першій половині ХVІІ сторіччя” та ін. М. Костомаров особливу увагу приділив селянським повстанням, особливостям життя і побуту українського козацтва².

* *Клименко Тетяна Анатоліївна* – директор Державного архіву Черкаської області, кандидат історичних наук.

На підставі зібраного великого комплексу архівних матеріалів О. Лазаревський у своїй праці “Малоросійські посполиті селяни” розкрив процес закріпачення селянства, Д. Багалій в “Нарисах з історії колонізації і побуту степової окраїни Московської держави” охарактеризував історичний розвиток українського народу. П. Куліш широко розвивав тему козаччини в романі “Чорна рада”. В цей період розвивається українське образотворче мистецтво, література, монументальна скульптура, музичне мистецтво, реалістичні традиції яких заклав Т. Шевченко.

Однак, важкі відносини склалися з православною церквою. Центр польської діаспори – Київ був поділений на дві полярні сторони – католиків і руських, де католиками виступали поляки, а росіянами все інше населення.

У цей час М. Костомаров розпочав розробку ідеї християнської єдності. Він виступав за припинення конфліктів і мир між слов’янськими народами. Тоді ж само і з’являється ідея створення товариства, побудованого на принципах свободи віросповідання, християнської єдності та терпимості. У Києві виникла таємна організація, що заклала міцні підвалини нового національного відродження. На той час це був найвищий рівень зростання свідомості і помітного протесту української інтелігенції проти національного пригноблення. Таке товариство було названо на честь Кирила та Мефодія – місіонерів, які принесли слов’янам Християнство й освіту. Організатором Кирило – Мефодіївського братства та його ідеологом став професор Київського університету Святого Володимира М. І Костомаров – автор основних його програмних документів “Книга буття українського народу” та Статуту слов’янського товариства св. Кирила і Мефодія, які передбачали повну свободу віросповідання, прагнення перебудови суспільства на засадах християнського вчення про справедливість, рівність і волю людей шляхом його всебічного реформування. Його однодумцями були М. І Гулак, В. М. Білозерський, П. О. Куліш, М. І. Савич. Саме в цей час доля звела Тараса Шевченка – знаного вже тоді поета і художника, автора “Кобзаря” – збірки поезій, що справила велике враження на свідомість населення Російської імперії та історика, письменника, професора Микола Костомарова. Познайомившись у травні 1846 р. з М. Костомаровим, Т. Шевченко дізнався про заснування Кирило – Мефодіївського братства. Він одразу ж виявив готовність пристати до нього, але поставився до його ідей, за словами М. Костомарова, “з великою запальністю і крайньою нетерпимістю”, що стало приводом до багатьох їх суперечок³. Їх частим зустрічам ще сприяв і той факт, що жили вони поруч – на Хрещатику, який в той час утопав в зелені і сприяв творчим розмовам. Звичайно, М. Костомаров не був прихильником збройних повстань народних мас. У його “Книзі буття українського народу”

була закладена ідея надання загальної освіти, проведення соціальних, економічних і політичних змін. Він виступав проти насильницьких заходів, проте добре розумів, що можуть настати такі часи, що народні маси виступлять зі зброєю в руках.

Саме під впливом авторитетного і вагомого слова Т. Шевченка М. Костомаров включив до “Уставу” братства пункт, що наголошував рішуче несприйняття кріпацтва. Основні положення, що проходили по всіх програмних документах – заперечення кріпацтва і насильства, мирне пропагування ідей у дусі християнської моралі. Підкреслювалось, що братство в цілому і кожний її член повинні свої дії поєднувати з християнськими правилами любові і терпіння. Членів товариства об’єднували спільні інтереси щодо покращення соціально-економічних, культурних і політичних змін в Україні, однак, думки розходились у першочерговості їх втілення. Для М. Костомарова, буржуазного ліберала⁴, це було об’єднання слов’ян, а Т. Шевченко, революційний демократ⁵, виступав з вимогами соціального і національного звільнення українського народу. Т. Шевченко та М. Гулак вважали, що тільки революційним шляхом можна досягти своєї мети⁶. За словами М. Костомарова, Т. Шевченко “палко любив малоруську народність, але понад усе співчував долі простого народу, і його улюбленою мрією було звільнення цього народу від поміщицького гніту”.

Для пропаганди ідей братства М. Костомаров написав відозви: “До братів - українців”, “До братів – поляків” і “До братів – росіян”. У них наголошувалось про об’єднання слов’ян у федерацію з державним, правовим і адміністративним її устроєм.

М. Костомаров вважав за честь бути в дружніх стосунках із Т. Шевченком, що навіть запросив бути у нього на весіллі боярином, але цьому не судилося відбутися. По дорозі на весілля, на одній з поштових станцій, Т. Шевченка було заарештовано.

Розгром братства і вчинену над ним розправу М. Костомаров сприйняв дуже болісно. Незважаючи на те, що братство налічувало понад 100 осіб, покарання понесли лише одиниці. М. Костомаров був ув’язнений на один рік в тюрму, а потім під домашній арешт до Саратова, М. Гулак – в Шліссельбурзьку фортецю на три з половиною роки, а потім висланий у віддалену губернію під нагляд поліції, В. Білозерського переведено на службу в Олонецьку губернію.

Про все, що М. Костомарову довелось пережити, він описав у драмі “Кремуцій Корд”, котру написав у Петропавлівській фортеці у 1847 р., а слова “Загинути в розквіті років, не встигнувши отримати насолоду життя...” яскраво характеризують весь відчай, який охоплював його душу. Найсильніше його вразила звістка про страшне покарання, що спіткало Т. Шевченка, відправленого на десять років у солдатчину без права писати і малювати. До того ж М. Костомаров усвідомлював, що Т. Шев-

ченко не брав постійної і активної участі в діяльності братства, а лише подеколи був присутній на його зібраннях, проте, висловлювався “багато і різко”. Тому не випадково, відчуваючи пригнічений стан М. Костомарова під час їх зустрічі 1847 р. у третьому слідчому відділенні в Петербурзі, незадовго до відправки Т. Шевченка на заслання, він почув його “прощальне слово, сповнене разом з тим надій на кращу долю: “Не журись Миколо, ще колись житимемо укупі!”. А вже через 10 років, повертаючись по Волзі на волю, Т. Шевченко заїздив до М. Костомарова в Саратов, але, за волею випадку, вони не зустрілись. І вже тільки у 1858 р., перебуваючи в Петербурзі, М. Костомаров розшукав Т. Шевченка “після тривалої розлуки”, проте Шевченко не одразу пізнав М. Костомарова. І лише після того, як він назвав своє ім’я, Т. Шевченко палко обійняв його і “довго плакав”. Як і колись, після тривалої розлуки, Т. Шевченко став близькою для нього людиною⁷. Віддаючи данину генію Т. Шевченка, М. Костомаров написав схвальну рецензію у 1860 р. на збірку поезій – “Кобзар” Т. Шевченка. Він висловлює думку про те, що “Шевченко приналежит к первокласным поэтам славянского мира”. У споминах “Спогад про двох малярів” (1861), книзі “Поезія слов’ян” (1871), “Споминка про Шевченка” (1875) він оцінював творчість Т. Шевченка, як “всенародний скарб”. І дійсно, вплив Т. Шевченка на членів Кирило – Мефодіївського братства був значний, основним з яких було внесення ідеї споконвічного народного прагнення до свободи. Особливо ідеї Т. Шевченка втілювалися в життя в творах М. Костомарова, де основними були ідеали свободи, рівності і братерства слов’янських народів, несприйняття системи самодержавного ладу, гноблення людей.

Добре усвідомлюючи важливість поезії Т. Шевченка, М. Костомаров підкреслював, що “Поезія Шевченка – законна, люба донька давньої південно руської поезії...”, крім того, він наголошував на тому, що “важливо було знайти інший приклад людини, поезія та особистість якої повною мірою втілила національний дух, як це для українців зробив Шевченко”⁸.

Поезія Т. Шевченка виявляла в його сучасників нові бунтарські думки. Під цим враженням М. Костомаров писав: “Шевченкова муза зірвала покрови, що закривали від нас життя народу й споглядати його було страшно, солодко, боляче й п’яно”. Шевченко змусив своїх однодумців бачити в народі не лише їх звичаї, а й його повсякденне життя і страждання. Бунтівлива поезія Т. Шевченка викликала в нього дух непокори, дух полум’яного патріотизму, який одвічно жив у душі українця.

М. Костомаров глибоко поважав великого Кобзаря, у свою чергу і Т. Шевченко був щиро прихильний до нього. Їх дружні стосунки до і після заслання – підтвердження цьому⁹.

М. І. Костомаров – видатний історик, письменник, пристрасний полеміст і публіцист, політичний та громадський діяч вірив у те, що настане час, коли Україна отримає свободу, що “на дні її майже кожного мислячого, недурного південноруса сплять Виговський, Дорошенко, Мазепа і проснуться, коли настане слушний час”¹⁰.

Дві великі постаті, Т. Г. Шевченко і М. І. Костомаров, різні за поглядами у досягненні однієї мети – визволення українського народу від кріпацтва, утворення вільної і незалежної держави заклали підвалини відродження нації.

¹ *Костомаров М. І.* Спомини про Шевченка / Т. Шевченко. Кобзар, з додатком споминок про Шевченка Костомарова і Микешина. – Прага – “Пчела”. – № 16. – 1876. – С. 12.

² *Бондар М.* Образ України в поезії Т. Г. Шевченка // Вісник АН України. – № 6. – 1993. – С. 56, 60.

³ Русская мысль. – 1885. – Кн. 5. – С. 210.

⁴ Євдокименко В. Ю. Критика ідейних основ українського буржуазного націоналізму. – К., 1968. – С. 31.

⁵ *Сергієнко Т. Я.* Т. Г. Шевченко і Кирило-Мефодіївське товариство. – К., 1983. – С. 84, 86.

⁶ *Кирилюк Є.* Войовничий характер Шевченківського реалізму // Зб. праць XV наук. Шевченківської конференції. – Одеса, 1968. – С. 5, 23.

⁷ *Костомаров М. І.* Автобіографія. – СПб., 1890. – С. 27.

⁸ Костомаров М. І. Твори. – К., 1967. – Т. 2. – С. 421, 428.

⁹ *Кислий Ф. С.* Т. Г. Шевченко і М. І. Костомаров // Рідна школа. – 1992. – № 7 – 8. – С. 87.

¹⁰ Русский архив. – 1909. – Т. 3. – Кн. 12.

В статье отражены основные вехи жизни и деятельности двух незаурядных личностей, гордости украинского народа – Тараса Шевченко и Николая Костомарова. Показано их вклад в развитие украинской государственности.

Ключевые слова: общество; реформы; братство; свобода.

The article highlights the major milestones of life and work of two outstanding figures, the pride of Ukrainian people - Taras Shevchenko and Mykola Kostomarov. The author shows their contribution to the development of Ukrainian statehood.

Key words: the society; the reforms; the brotherhood; the freedom.